

YOSH BOLALARDA NUTQ FAOLIYATINING RIVOJLANISHI.

Muallif: Muxammadiyeva Umida Normo'min qizi

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti talabasi.

Email: umidamuxammadiyeva009@gmail.com

Ilmiy rahbar: Mohidil G'ulomjon qizi Dadamirzayeva

Ingliz tili amaliy aspektlari kafedrasida dotsenti

Email: egamberdiyevamohidil613@gmail.com

Annotatsiya: Nutq faoliyati - insonning ichki kechinmalari, his tuyg'ulari, o'z fikri, shaxsiy g'oyasini omma oldida ifodalash hamda kommunikativ jarayonda boshqalarning nutqini ham tushunish uchun zarur. Bu faoliyatning bolalar ruhiyatida singishi esa uning atrofidagi insonlar, xususan, ota-onasi, aka-uka, opa-singillari hamda aqliy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishi bilan bog'liq. Bolalarda nutq faoliyatining rivojlanishi turli xil bo'ladi va bunda ota-onaning ham roli katta hisoblanadi. Ushbu maqolada bolalarda nutqning rivojlanish shakllari, ular duch keladigan qiyinchiliklar, hamda suhabatlashish odoblari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: kommunikativlik, gapirish ko'nikmasi, tinglash odobi, logoped, nutq faoliyati, ong, tafakkur.

Bolalar bu dunyoga kelganda hali dunyodan bexabar bo'ladi. Ular atrofidagi narsalarga, insonlarga, voqea-hodisalarga taqlid qilgan holda rivojlanadi. Ularning nutqi ham shunday. Lekin hamma bolalarda ham bir xil vaqtda va bir yoshda shakllanmaydi. Ular ham kimlarning aytgan gaplarini, hayvonlarning ovozi qaytargan holda o'z salohiyatini kuchaytirib boradi. Bazan nima aytmoqchi bo'lgan gaplarini tana harakatlari orqali yoki o'sha gapni ma'nozini ochib beruvchi qisqa-qisqa so'zlar orqali ifodalaydi. Bolalarning ruhiyati, ularning o'ziga bo'lgan ishonchi ham ularning gapira olish salohiyatiga hamda nutqidagi so'z boyligiga bog'liq. Bolalarning yoshlikdagi qichqirig'i, yig'lashi ularning ularning ilk nutqi hisoblanadi. Misol uchun, yosh chaqaloq qorni ochqagani, uyqisi kelganini faqatgina yig'isi orqaligina onasiga ifoda etishi mumkin. Ona shundan keyingina uning fikrini tushunadi, anglaydi va harakat qiladi. Umuman olganda, yosh bolalar kattalar bilan muloqot qilganda,

aytmoqchi bo'lgan gaplarini o'zlari bilgan va o'rgangan so'zlar bilangina ifoda etishga harakat qiladi.

Aslida nutq bu bir vosita bo'lib u bilan aloqa bog'lash jarayonida har bir kishi muloqot orqali bilimlar olishi, tajriba orttirishi va o'z bilimlarini ham ulashishi mumkin. Bolalar nutqiga keladigan bo'lsak, bolalar, odatda, ikki yoshga o'tganda, o'rta hisobda o'n yetti-o'n sakkiz oylik bo'lganda faol nutqni egallay bopshlaydilar. Bolaning nutqi egallash vaqtigacha bo'lgan davrni va shu davrdagi o'sib borish vaqtini uning tili chiqmagan davri yoki tili chiqmagan bosqich deb aytiladi. Bolaning o'sishidagi bu davr nutqni egallashga tayyorgarlik davri bo'ladi. Va bu tayyrogarlik davri uchta bosqichda bo'ladi: chinqirish bosqichi, guvrash bosqichi, til chiqa boshlash bosqichi. Ma'lumki, chaqaloq tug'ulgan paytdan boshlab, chinqira boshlaydi: u yig'laydi. Chaqaloqning chinqirib yig'lashi uning bezovta qilayotgan organik va tashqi qo'zg'ovchilarning ta'siriga - ochlikka, og'riqqa, sovuqqa, tagi ho'llikka va shu kabilarga bo'lgan reaksiyadir. Chaqaloq ikki yo uch oylik bo'lganida, odatdagi chinqirib yig'lashdan tashqari "a", "u", "guv-guv", "ruv-ruv", "ga", "agu", "bu" va boshqa shu kabi tovush birikmalarini chiqara boshlaydi. Bu tovushlar guvrashning boshlanishidir. Bola uch-to'rt oylik bo'lganida u til chiqara boshlaydi. Chaqaloqda, masalan, "buv-va", "nan-nan-nan", "gi-gi-gi", "dad-dad-da" va boshqa shu kabi tovush birikmalari paydo bo'ladi. Bola tovushlarni birga qo'shib, narsalarning nomini va o'z fikrini ifodalashga qadam qo'yoshidan boshlab, u tom ma'noda nutqni egallay oshlaydi. Abstraksiyalashga va umumiyashtirishga imkon beradigan ikkinchi signal sistemasi o'sa borishi bilan ma'noli nutq paydo bo'la boshlaydi. Tarbiyaning belgilovchi ta'siri ostida tafakkur o'sa boshlaydi va shu bilan chambarchas bog'langan holda nutq ham o'sadi. [1] Demak, nutq bilan taffakur bi biriga bog'liq desak bo'ladi, nimakaki, biz miyamizda biror narsani o'ylab, fikrlab tafakkur qilmasak uni nutqimizga ham chiqara olmaymiz. Shuning uchun, bolalar ham qancha erkin fikrlab o'z fikrini ifoda eta olsa ularning firklash qobiliyati ham shuncha o'sib boraveradi.

Aksincha, noqulay sharoitlar bolalar nutqini rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Natijada bunday bola tengdoshlari bilan yomon aloqada bo'ladi, boshqa kattalarni xavf manbayi deb biladi, o'qishni yoqtirmaydi va o'rganishga qiziqish bildirmaydi. Hozirgi vaqtda shahar markazlarida yashovchi aksariyat ota-onalar farzandining odob-ahloqiga, ta'lim-tarbiyasiga qishloqdagi ota-onalarchalik e'tiborli bo'lmaydilar, natijada bu e'tiborsizlik ularning xatti harakatida, ayniqsa, nutqida yaqqol namoyon bo'ladi. O'z farzandlarining ehtiyojlariga unchalik qiziqmaydigan shahar ota-onalari farzandlari tomonidan til madaniyatini sindirish, ayrim so'zlarni neologizmlar bilan ishlatishiga sharoit yaratadilar. Ota-onadan bolaga e'tibor yetishmasligi va ularning salbiy nutq faoliyati bola rivojlanishiga, nutqiga, ayniqsa, fikrlash

jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin emas. Birinchidan, bu vaziyatda boladagi taqlid mexanizmi ishlaydi, ota-onalarning nutqida ishlatiladigan so'zlarni, nutq vositasini bola ongsiz ravishda qabul qiladi. Ikkinchidan, nizoli vaziyatlarda ota-onalarning stereotipli, tezlashtirilgan nutq darajasi, so'zlardagi ohanglarning baland-pastligini eshitgani bo'yicha qabul qiladilar.[2] Bundan tashqari, bolalar idrokining va nutqining takomillashuvida so'z katta ahamiyatga ega. So'z mohiyati jihatidan umumlashgan xarakterga ega bo'lib, u narsalarni umumlashtirish imkonini beradi. Bola so'z yordamida o'xshash nrsalarni oddiygina guruhlariga ajrata boshlaydi. [3] Afsuski hamma bolalar ham tez gapirib ketolmaydi. Ularning nutqida qiyinchiliklar, buzilishlar, noto'g'ri talaffuzlarni kuzatishmiiz mumkin. Aynan mana shu hollarda nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar uchun mo'ljallangan logopedik gruhlarfa nutqining leksik-grammatik tomonlarining buzilishlariga ega, nutqiy rivojlanishning turli darajalariga ega bolalar qabul qilinadi.[4] Lekin, Bola nutqining rivojlanish xususiyatlarini bilish, nutq buzilishlariga to'g'ri diagnoz qo'yish uchun ham zarurdir. Ba'zi mutaxassislar uch yoshli bolaning tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun uni logoped qabuliga yuboradilar. Bu to'g'rimi? Yo'q, albatta. Chunki nutqi normal rivojlanayotgan bolaga hali bu yoshda ba'zi bir tovushlarni noto'g'ri talaffuz etish xos bo'ladi. Bu ko'rinish fiziologik dislasiya deb atalib, bu shu yoshdagi bolalarda artikulyatsiya apparatining hali yetarli darajada shakllanmaganligini bildiradi. Nutq kamchiliklarini bartaraf etishda to'g'ri va aniq tarbiyaviy-tuzatish ish rejasini tuzish uchun bola nutqining rivojlanish qonuniyatlarini yana bir karra bilish zarur hisoblanadi.[5] Demak, bolalardaning nutq faoliyatidagi kamchiliklarni birdaniga to'g'rilab bo'lmaydi, bu vaqt talab qiladi. Chunki, endi o'sib kelayotgan bolalarning nutqida buzilishlar, kamchiliklar bo'lishi tabiiy. Ammo bu holat uzoqqa cho'zilsa, masalan, maktab davrida ham davom etsa, mana shbu hollarda logopedik darslarga bolalarnin yozdirishimiz mumkin ekan. Qolaversa, bolalarning nutqi rivojlanib borar ekan ular boshqa odamlar bilan muloqot qilganda nafaqat o'z fikrini erkin ayta olishi, balki suhbatdoshining gaplarini ham tinglay olishi zarur. Masalan, notiq, psixolog Deyl Karnegi "Yaxshi suhbatdosh- yaxshi gapirishni biladigan emas, balki yaxshi tinglashni biladigan suhbatdoshdir"deganda aynan shu qobiliyatlarni insonlarda rivojlangan bo'lishini nazarda tutgan edi. [6] Shunday ekan, atrofimizdagi insonlar bilan suhbat qursak yo tajriba olamiz yoki tajriba beramiz, bularning barchasi bizning nutqimizning tushuntirish qobiliyatimizga hamda so'z boyligimizga bog'liq. Demak, yorokin fikr natijasi - nutqning tushunarli bulishiga yetarlicha tulik va anik ketma-ketlikda gapira olish bilan erishiladi. Bola nutqining ma'noli va tushunarli bulishi ustida ishlash - bu bir vaktning uzida bola fikrlashini shakllantirish va uning dunyokarashini kengaytirish ustida ishlashdir.[7]

Xulosa qilib shuni aytish mumkin, bolalar hali o'sib rivojlanar ekan, ular ota-onasining, aka-ukalarining aytgan so'zlari orqali o'z nutqini va so'z boyligini shakllantirib boraveradi. Ular toki katta bo'lib, o'zini anglab olgunga qadar atrofidagilarga taqlid qiluvchilardan bo'lishadi. Bundan tashqai, ota-onalar bolalarining ilk so'zlarini eshitishlari va ularni tinglashlari kerak. Aks holda ularning nutqiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va bir fikrni ifodalash uchun o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotishi mumkin. Shuning uchun, bolalarni iloji boricha tinglashimiz, nutqidagi xatoliklarni tuzatish va to'g'ri talaffuz qilishga yordam berishimiz kerak. Yuqorida ta'kidlab o'tilgandek, yosh bolalarning nafaqat gapirish ko'nikmalar rivojlanishiga yordam berish, balki ularga insonlar bilan kommunikativ qilganda tinglash odonbini ham o'rgatish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. P.I.Ivanov va M.E.Zufarova "Umumiy psixologiya" 4-nashr (249-251)
2. X.U.Davlatova "Bolalar nutqining rivojlanish bosqichlari" maqolasidan. (279)
3. Ilyasov Tursinboy Maxsetvaevich "Ilk bolalik davrida bolalarda nutqning o'sishi va rivojlanishi" maqolasidan. (192)
4. Sh.M.Imomova 1, G.B.Bahodirova "Bolalardagi nutqiy rivojlanishning buzilishlari" maqolasidan.(45)
5. Baxodirova. "Bolalar nutqining rivojlanish xususiyatlari" nomli maqolasidan.
6. B.M.Umarov "Psixologiya" 2012- yilgi nashri. (193)
7. Toshboyeva Safargul Jummayevna "Maktabgacha yoshdagi bolalar muloqotini shakllantirishda sharq allmolarining g'oyalaridan foydalanish" maqolasidan (308)